
Inleiding

Het leven van **roofvogels** is net zo veelzijdig als het leven van andere grote vogelgroepen en er is vrijwel niets wat ook niet opgaat voor deze groep: levenslange relaties, kortstondige relaties, polygamie; vliegend jagen, jacht te voet en vanaf een zitpost, aas zoeken en aas eten, afpakken van de buit van andere roofvogels; boombroeders, holenbroeders, rotsbroeders, bodembroeders. Eigenlijk hebben ze alleen gemeen dat ze het liefst vlees eten, dat wil zeggen vlees van gewervelde dieren, want zuivere insecteneters komen in deze groep zelden voor en bij de soorten in Europa al helemaal niet. Maar waarom wordt deze vogelgroep dan meer geobserveerd dan andere groepen?

Uilen daarentegen zijn wat betreft lichaamsbouw en levensfuncties uniformer dan roofvogels. Ze zijn overwegend 's nachts actief; ze jagen echter het liefst overdag als het bijvoorbeeld in de zomer op noordelijke breedtegraden ook 's nachts licht blijft of als een sterkere uil, die ze onder bepaalde omstandigheden als prooi kan zien, hen dwingt tot gedragsverandering. Van de ongeveer 150 uilensoorten die er bestaan is ongeveer 60% alleen 's nachts actief, veel andere zijn actief in de schemering. De jachtmethodes zijn net zo veelzijdig als bij de roofvogels, hoewel aaszoekers en -eters ontbreken.

Roofvogels fascineren

Roofvogels maken al eeuwenlang indruk op de mens door hun kracht en bekwaamheid in het jagen en door hun moed, zoals wij dat als mens zien.

Ze waren al in de grijze oudheid een symbool van menselijke heerschappij en de arend (of adelaar) werd daarbij gekozen als teken van macht, superioriteit en niet zelden ook van magie. Roofvogels als wapendieren komen ook nu nog veel voor. Bij de hiëroglfen staat hij symbolisch aan het begin van het alfabet. In de oudheid was de adelaar de koning der vogels, hij werd tijdens de strijd als vaandel gedragen door de Romeinse legionairs en deze vandenls werden bewaard in een heilige ruimte. In de Germaanse mythologie was de arend de wapendrager van Zeus.

In de oriëntaalse cultuur golden daarnaast gieren als onaantastbaar. Met uitgespreide vleugels zijn ze koningsymbolen bij de oude Egyptenaren en de Perzen en nog maar 100 jaar geleden werd in het Midden-Oosten het doden van gieren zwaar bestraft. Gieren waren namelijk duizenden jaren lang in deze landen een onmisbare hygiënepolitie, maar tegelijkertijd geloofde men dat zij de zielen naar de hemel brachten. Tenslotte kon iedereen zien dat ze als eerste aanwezig waren bij lijken, en kwamen ze ook niet meestal uit de 'heldere hemel' naar beneden! Zo hadden zij de reputatie dat ze alles in de gaten hielden, net zoals een echte heerser doet. Ook nu nog leggen de Parsi in India hun doden zo neer dat de gieren ze kunnen opeten...

Roofvogels werden al heel lang geleden een jachtgezel van de mens en omdat het africhten van roofvogels veel moeilijker is dan van honden, gold de jacht met roofvogels, de zoge-

naamde valkenjacht, voor keizer Friedrich von Hohenstaufen (1194-1250) als 'veel moeilijker en edeler dan alle andere manieren van jagen'. Een moderne biograaf (Gebhardt) van de keizer vatte het samen in de woorden: 'Het werd gezien als overwinning van het verstand van de mens over de vrijheidsdrift van de roofvogel. In het dienen van de valkenier zag hij een harde karaktervormende leerschool, waardoor hij ook als staatsman zijn beeld van de volmaakte mens meer benaderde.' Adelaars, gieren en valken, en daarmee alle roofvogels, hebben de mens dus nooit onverschillig gelaten en pas in de 'verlichte' moderne tijd werden ze plotseling gezien als vijanden, die moesten worden bestreden en dienden als verstofte trofeeën in de 'mooie kamer'. Gelukkig loopt deze periode langzaam maar zeker ten einde en het inzicht over het bestaan en het recht op leven van de roofvogel neemt steeds meer toe. Helaas wordt er, tegen alle verwachtingen in, ook nu nog jacht gemaakt op roofvogels.

Uilen worden gezien als griezelig

Omdat onze eigen wereld meestal de dag is, zijn wezens die 's nachts leven voor ons van meet af aan al verdacht en angstwekkend. In onze mensenwereld waren immers tot ver in de moderne tijd alleen onzure types (men noemde ze 'lichtschuw tuig') 's nachts buiten, naast de nachtwakers. Als er dus een uil te zien is op klaarlichte dag, dan kan dat alleen maar onheil betekenen. Daar komt dan nog het vaak onheilspellende geluid van de uil bij. Uilen werden in het bijgeloof bijvoorbeeld gezien als de grootmoeder van de duivel en in China en Frankrijk zelfs als de duivel zelf. Heel vaak werd gevreesd dat een huis zou afbranden



Uilen werden vaak gezien als onheilsbode, maar ook, zoals op deze oude tekening, als hoeder van de wetenschap en de wijsheid.

als er een uil op het dak zat. En bij de Siebenbürgse Saksen mocht men de schreeuw van de uil niet nadoen, anders zou men sterven.

Soms werden uilen echter ook gezien als geluksbrengers. In het Zwitserse kanton Bern kan het roepen van een uil een geboorte aankondigen. In Frankrijk zal een zwangere vrouw bevallen van een meisje als een uil roept vanaf de schoorsteen van het huis. En in de Lausitz is de schreeuw van de uil in de buurt van het huis van een zwangere een teken voor een voorspoedige ongecompliceerde bevalling. De Fransen geloven dan weer dat de roep van een uil 's morgens geluk betekent bij de aankopen die men die dag wil gaan doen.

Ten slotte werden bij de oude Grieken en Romeinen uileneieren gegeven als geneesmiddel tegen dronkenschap. Men moest drie dagen lang uitsluitend een mengsel van uileneieren en wijn drinken. Plinius noemde nog meer recepten: men neme bijvoorbeeld de as van een uilenoog en vermeng dat met de ogenzalf en na gebruik hiervan zouden de ogen weer helder worden...

Maar waarvoor diende het lange gebruik om een uil met een spijker boven de schuur- of huisdeurte nagelen? Dit berust op een voorchristelijk geloofsidee dat de uil een beschermvogel was met een goddelijke opdracht. Daarom hingen boeren in Estland bijvoorbeeld nog eeuwen na hun kerstening ter bescherming van de paarden een uil aan een spijker in de stal. In vele Duitse provincies beschermden de aan een spijker opgehangen uilen tegen bliksem en tovenarij. Maar gelukkig zijn dit nog slechts herinneringen uit vervlogen tijden. In het volksgeloof gelden uilen vaak als dom, zoals in Frankrijk en in Vlaanderen, waar veel spreuken hierop wijzen. In de oudheid daarentegen zag men hem als een wijze vogel, als behoeder van kennis en wijsheid.

Roofvogels en uilen in de indeling van vogelsoorten

Roofvogels zijn nauw verwant met eenden en kippen en met steltlopers. In de roofvogels uit de Oude Wereld (Europa, Azië, Afrika) maakt men onderscheid tussen de zogenaamde **havikachtigen** en de **valkachtigen**. Beide groepen vormen een eigen familie binnen de orde van de roofvogels. De ongeveer 52 valkensoorten zijn een heel uniforme groep, ze behoren bijna allemaal tot een enkel geslacht, terwijl de havikachtigen zich heel erg hebben gedifferentieerd en met hun ongeveer 235 soorten veel geslachten vormen. In Europa en de naburige gebieden kennen we 30 havikachtigen en 11 valkensoorten. De 30 havikachtigen verdelen we meestal onder in arenden, gieren, wouwen, kiekendieven, haviken, buizerds, wespdiëven en grijze wouwen. Deze indeling komt echter niet helemaal overeen met de sys-

tematisch-wetenschappelijke, want de acht 'arenden' worden verdeeld in vier geslachten en de drie gieren vormen ieder voor zich een eigen geslacht en zijn dus niet zo nauw met elkaar verwant als ogenschijnlijk lijkt (zie ook bladzijde 11 e.v.).

Wij weten nog altijd niet zeker met welk vogelgeslacht de **uilen** het meest verwant zijn. De belangrijkste mening is dat het de nachtzwaluwen zijn. Alleen vanwege onze voorliefde voor krachtige jachtvogels die jagen op gewervelde dieren, noemen en zien we ze in één adem met de roofvogels. Want ze zijn helemaal niet verwant met roofvogels. Voor de leek zijn hun gemeenschappelijke kenmerken of, zoals het heet in de wetenschap hun convergenties, bijvoorbeeld de haaksnavel, treffend.

Uilen vormen een heel goed afgebakende groep, een eigen orde, onder de vogels. De ongeveer 150 soorten die er op de wereld zijn, zijn zo nauw met elkaar verwant, dat men aanneemt dat alle uilen een gemeenschappelijke voorouder hebben.

Wij kennen in Europa 14 uilensoorten, waarvan er 8 in België en 7 in Nederland broeden. Twee andere, de sneeuwuil en de sperweruil, komen in onze streken voor als dwaalgast. De Scandinavische laplanduil bereikt als uiterst zeldzame broedvogel af en toe het oerbos Bialowieza in het noordoosten van Polen. Bijna alle Europese uilensoorten voeden zich met kleine zoogdieren, vooral met woelmuizen en muizen. Kleinere soorten zoals de steenuil, de dwergooruil en de dwerguil voeden zich ook voor een belangrijk deel met insecten (nachtvlinders, kevers) en regenwormen. Het zijn buitengewoon gespecialiseerde, vaardige jagers.



Zeearend na een bad

Roofvogels

Lichaamsbouw van de roofvogel

Roofvogels hebben in al hun verscheidenheid vier gemeenschappelijke kenmerken wat betreft lichaamsbouw en leefwijze: een enorm scherp gezichtsvermogen, een haaksnavel, poten van een krachtig formaat en tenen met scherpe gebogen klauwen. Met deze uitrusting zijn ze in staat hun dierlijke voedsel te zien, te grijpen en in hapklare stukken te scheuren.

Mannetjes en vrouwtjes zijn bij roofvogels en uilen (afgezien van de aaseters bij de roofvogels) bij veel soorten verschillend in grootte en gewicht. Over het waarom van deze geslachtsverschillen bij monogaam levende soorten bestaan wel tien verschillende hypothesen. Er is er slechts één die tot nu toe genade heeft gevonden, die van de vrouwelijke dominantie, gebaseerd op het seksuele gedrag. Bij vogels, en niet alleen bij hen, is het mannetje in het begin van de paarvor-

ming soms vrij agressief in zijn gedrag ten opzichte van het vrouwtje. Omdat roofvogels en uilen met hun klauwen beschikken over potentieel dodelijke wapens, is een dominant, groter en zwaarder vrouwtje beter beschermd tegen verwondingen van de kant van het mannetje. Het is bekend dat bij vogels het vrouwtje een mannetje ofwel het territorium met hem erin uitkiest. Een minder agressief mannetje, omdat hij kleiner en lichter is, zal daarom eerder worden gekozen door een vrouwtje. Haar dominantie wordt ook duidelijk als het vrouwtje het mannetje vanaf het nest met een speciale roep beveelt om te gaan jagen. Dit bevel volgt hij onverwijld op en hij brengt heel snel het voedsel aan. Als hij eens onwillig is, dan jaagt het vrouwtje het mannetje weg en spoort hem daarvoor extra aan om te gaan jagen.

De vaak geuite veronderstelling dat de geslachtsverschillen causaal verband houden met het jachtgedrag en daarom vooral bij vogeljagers bijzonder



Copulatie (paring) van een koppel slechtvalken

groot zijn, kan niet worden bewezen. Toch lijkt er alleen uit observatie een verband te bestaan: want roofvogels die jagen op muizen en andere kleine zoogdieren vertonen nauwelijks verschil in grootte tussen de geslachten, maar bij vogeljagers is dat wel het geval. De verschillen in lichaamsbouw en leefwijze betekenen vooral dat in een leefgebied niet alleen mannetjes en vrouwtjes van een soort uit zijn op verschillende prooien, maar ook dat verschillende soorten naast elkaar kunnen leven. Dit is uiteraard het duidelijkst bij soorten zoals de wespindief en de buizerd, die zijn gespecialiseerd in heel verschillende prooidieren. Maar ook bij de keuze van de boom of holte waarin het nest wordt gemaakt, krijgen de soorten slechts zelden problemen. De 'wensen' en aanpassingen van de soorten verschillen ook hierin. En soorten die in hetzelfde leefgebied leven en ongeveer dezelfde prooien najagen, hebben dan, zoals bij roofvogels en uilen, verschillende jachttijden. Het samenleven van verschillende soorten wordt ook gemakkelijker doordat

bijvoorbeeld bij veel soorten de jachtbiotoop niet dezelfde is als de broedbiotoop of doordat veel soorten daarnaast nog eigen tijdbiotopen hebben, dat wil zeggen dat er op verschillende momenten van de dag of het seizoen in verschillende leefgebieden wordt gejaagd.

Roofvogels op jacht

Wie roofvogels heel aandachtig observeert, weet dat het aantal geslaagde pogingen bij de jacht gering is; zelfs bij de grootste roofvogel, de steenarend, is dat slechts ongeveer 17%. We kunnen dit het beste zien bij de torenvalk: hoe vaak breekt hij de jacht niet midden in de aanval af en begint hij weer opnieuw! De jacht is voor de roofvogel een aangelegenheid met een onzeker resultaat, hij vereist zeer veel kennis en vaardigheid, is voor de jager niet ongevaarlijk en geeft de potentiële prooi vaak de kans het er levend af te brengen.

In hun jachtmethodes hebben roofvogels een grote perfectie ontwikkeld: veel soorten cirkelen graag op de thermiek omhoog en kunnen met hun spreekwoordelijke 'arendsogen' vanaf grote hoogte prooidieren spotten. Valken bidden vaak in de lucht om naar prooi te speuren. Maar ook de 'klassieke' jacht vanaf een hoge zitpost wordt door veel soorten beoefend. Bij het achtervolgen van prooidieren in de lucht of bij een duikvlucht vanaf grote hoogte, bereiken veel roofvogels verrassend hoge snelheden. Als recordhouder in het dierenrijk geldt wat dit betreft de slechtvalk met snelheden van ver boven de 300 kilometer per uur.

Jonge roofvogels moeten eerst leren om met succes te jagen en vele komen daarbij om, de meeste door honger.



Een jonge sperwer met zijn prooi, een zanglijster

Daarom is de opvoeding door hun ouders in de periode dat ze nog worden gevoerd van grote betekenis. Van even groot belang is echter ook de keuze van de juiste tijd om jongen te krijgen, want hoe vroeger in het jaar de jongen kunnen uitvliegen, hoe meer tijd ze hebben voor het begin van de trektijd, respectievelijk de winter waarin er weinig prooi te vinden is, om het vak onder de knie te krijgen. Maar dat niet alleen, wij weten bijvoorbeeld van de boomvalk dat de jongen tot wel een maand nadat ze kunnen vliegen nog totaal niet hebben geleerd om vogels te vangen: ze beginnen met het vangen van relatief traag vliegende libelles, waarvan er in dat seizoen veel zijn. Zo worden ze geleidelijk onder de hoede van hun ouders onafhankelijk van hun voeren. Later worden jonge, onervaren zwaluwen hun eerste vogelprooiën.

Vervolg van roofvogels

De omstreeks 1700 begonnen vernietigingsdrang steeg vooral in de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw tot een omvang die men alleen nog

kan zien als totale uitroeiing. Moderne vuurwapens en betaling van forse premies alsmede soms zelfs wettelijke bepalingen maakten het roofvogels nauwelijks mogelijk te ontsnappen. Zo vaardigde Finland nog in 1868 een wet uit waarmee de vernietiging van alle roofvogels werd verplicht, en deze wet werd in 1898 zelfs nog aangescherpt.

Dat wij in dit boek nog niet kunnen schrijven dat de tijd van uitroeiing definitief beëindigd is, tonen de vele en permanente gerechtelijke dwalingen in Schotland en het minder talrijke, maar onacceptabele afschieten en vergiftigen in Noord- en Midden-Europa. Natuurlijk vangt de slechtvalk weleens een postduif, maar wat zijn de kleine verliezen aan postduiven door slechtvalken vergeleken met de enorme slachting die een storm of een onweer onder hen kan aanrichten? Of vergeleken met de talloze duiven die door pure overbelasting vermoeid de vlucht naar huis opgeven en sterven van uitputting?

Roofvogels zijn immers niet onze vijanden en ook geen concurrenten. Hun ingreep in de bestanden van hun prooidieren is nooit gevaarlijk voor het totale bestand, integendeel: hun dichtheid en broedsucces hangen af van de beschikbaarheid, de dichtheid en het broedsucces van hun prooidieren. Zorgvuldige berekeningen hebben bijvoorbeeld aangetoond dat haviken en sperwers, waar de mens al heel lang jacht op maakt, zelden meer dan 5% van het aanbod aan vogels vangen en consumeren. In bepaalde gevallen is dat echter meer. Zo romen haviken en sperwers regelmatig in de broedtijd een kwart van alle gaaïen of bijna 60% van de jongen af en decimeert de havik de sperwer, vooral door 'nestplunde-



Een visarend met gevangen vis nadat hij uit het water omhoog is gekomen

ring', met ongeveer 30%. Toch zijn de bestanden van deze slachtoffers op de lange termijn stabiel.

Gieren

Gieren noemen we roofvogels die zich geheel of voor een groot deel voeden met aas en dierlijk afval. Omdat gieren daarbij hun kop en onder bepaalde omstandigheden ook hun hals door meestal smalle bloederige openingen in het kadaver moeten steken, is het voor hen gunstig dat ze (behalve de baard- of lammergier) op hun kop, en bij de meeste soorten ook aan hun hals, geen veren hebben. Waarom de lammergier echter wel veren op zijn kop en hals heeft en ook nog een hangbaard, weet men tot nu toe niet. De naakte huid in het gezicht kan bovendien bij een aantal soorten ver-

kleuren naargelang de gemoedstoestand en wordt daarom gebruikt als dreiging en als baltsinstrument.

Arenden

Arenden (of adelaars) zijn grote, imposante roofvogels met behoorlijk veel kracht. De naam die wij hem heb-

De karakteristieke kop van de aasgier



ben gegeven, 'arend', verenigt echter heel verschillende soorten, die niet alleen verschillende geslachten vertegenwoordigen, maar zelfs tot verschillende onderfamilies behoren. De eigenlijke arenden (wereldwijd 29 soorten tellend, waarvan er 9 in Europa voorkomen) hebben als gemeenschappelijk kenmerk dat de poten tot aan de tenen bevederd zijn. Hun snavel en klauwen zijn buitengewoon krachtig; de hoge snavelkam en de grote 'speurende' ogen geven hem een majestueus uiterlijk. De geslachten *Aquila* en *Hieraetus* behoren daartoe. De prooi wordt meestal op de grond geslagen.

Even majestueus is de enorme zeearend. Zijn poten zijn maximaal tot één derde gevederd en zijn vleugels zijn heel breed. Karakteristiek zijn de voorkeur voor en binding met water. De sierlijke visarend is voor zijn voeding volledig aangewezen op water. Zijn poten en tenen zijn speciaal ingesteld op de visvangst: de ruwe schubben van de gewrichtsballen zijn spitse doornen, waaruit voor de vis geen ontsnapping meer mogelijk is. De harde, dicht tegen de huid liggende veren maken het de visarend mogelijk zonder problemen tijdens de jacht een stootduik uit te voeren.

Buizerds

Van de onderfamilie van de buizerds komt in België en Nederland alleen het geslacht *Buteo* voor. Dit geslacht is wereldwijd na het geslacht van de haviken met 26 soorten de succesvolste onder de havikachtigen. In onze streken komen slechts twee soorten voor: de buizerd als broedvogel en de ruigpootbuiserd als wintergast. Deze buizerds zijn middelgroot, hebben brede vleugels en een korte staart, ze vliegen

graag op de thermiek omhoog in cirkels op zoek naar prooi en hebben een gedrongen gestalte. Hun verenkleed is niet uniform qua kleur. Ze zijn niet zo wendbaar als bijvoorbeeld de wouw.

Wouwen en kiekendieven

Twee niet met elkaar verwante geslachten, die echter uiterlijk veel op elkaar lijken. Het zijn middelgrote (kiekendieven) tot grote (wouwen) vogels met lange vleugels of staarten (bij wouwen bovendien gevorkt), die uitstekende, wendbare jachtvliegers zijn. Kiekendieven en wouwen zijn echter goed van elkaar te onderscheiden omdat alleen de kiekendieven een gezicht hebben met een uilachtige vorm. Dit is een aanwijzing dat kiekendieven bij hun schommelende, langzame zoekende vlucht hun prooi niet alleen opsporen met de ogen, maar ook met hun oren de richting van de prooi kunnen bepalen. Wouwen kunnen zich heel goed aanpassen en wennen daarom gemakkelijk aan mensen. Daardoor werden ze van oudsher gezien in de buurt van menselijke nederzettingen, zodra het voedselaanbod dat toeliet. Van de tien soorten kiekendieven broeden er twee regelmatig in België en drie in Nederland en de rode en zwarte wouw zijn inheems in (Hoog-)België.

Haviken (en sperwers)

Met wereldwijd 47 soorten is het geslacht *Accipiter*, waartoe zowel de haviken als de sperwers behoren, een uitermate succesvol geslacht. Haviken representeren de echte roofvogel. Ze zijn klein tot middelgroot van statuur en het zijn geofende bos- en struikjagers. Het zijn verrassingsjagers in onoverzichtelijk terrein en ze hebben een grote wendbaarheid en